

JULIAN ALUSTIZA: HERRI-LITERATURAREN BILTZAILEA

Honako hau idatzi nuen Julian Alustizaren artikulu bildumari egindako sarreran: Aztiriren idatzietako gauzarik nabarmenetakoa herri-tradiziotik nahiz liburutatik jasotako esaera zaharren, herri-kanten eta bertsoen erabilera da, beraren narrazioaren harira ekarrita beti. Edozertaz ari dela aurkituko dituzu eurrez horrelakoak. Berak utzitako paper-sorten artean honako titulua duena aurkitu dut: “Aita Alustizak bildutako euskal esaerak” (57 orrialde daktilografiatu beteetan 1.000tik gora daude jasota). Horrelako aipuak bere testuetara ekartzea ez zuen, ordea, erudizio kontua. Herri-tradizio jatorraren barru-barruan jartzen da horrela Aztiri idazlea; horixe bilatzen du, bilatu ere. Baina, bestalde, baliabide literarioa du berak horrelako testuen ekarpena: aire literario berezia ematen dio horien bidez bere idatzi osoari. (Julian Alustiza, *Euskararen berri onak... eta txarrak. 20 urtetako idazlanak*, Oñati: Arantzazu E.F., 2007, 11. or.).

Aipaturiko sortaren galtzeko arriskuak kezkatuta nindukan. Gabiriako udalari iradoki nionean horrekin eta Alustizak berak herritarrengandik bildutako zenbait hiztegitxorekin liburuxka osatu eta argitaratzea, laster onartu zuen gogo beroz. Hona, beraz, emaitza: herritarrengandik jasotakoa herritarren eskutara itzulia!

1. EUSKARAZKO ATSOTITZAK ETA LOKUZIOAK

R. M. Azkuek atsotitzak (edo proberbioak) eta esaerak (=modismos) bereizten ditu *Euskalerrriaren Yakintza* bere obra mardulean (Euskaltzaindia & Espasa Calpe, 1989). Atsotitzak adierazteko “esaera zaharrak” ere erabiltzen dela esaten du, Gipuzkoan nahiz Nafarroan. Modismoak adierazteko, berriz, “esaerak” edo, beraren ustez hobeto, “esakerak” litzatekeela egokia, besterik gabe (234. or.). Antonio Zabalak “esaera zaharrak” eta “esamoldeak” edo lokuzioak bereizten ditu (*Esaera zaharren bilduma berria*, 2 tomo (Auspoa liburutegia, 184 eta 185 zenb., sarreran). Julian Alustizarentzat esaerak (herri-esaerak) dira gure garaiko edozein herritarren ahotan entzun ahal diren esamolde bereziki dotore eta deigarriak, sortu berriak nahiz finkatuagoak eta herri batean edo gehiagotan zabalduagoak. “Esaera zaharra” dioenean, berriz, tradizio luze eta zabaleko esamolde finkatua adierazi nahi du, gehienetan zeharkako esanahia duena.

Euskarazko esaera zaharren edo atsotitzen bildumak aspalditikoak dira eta aski ugariak; ordena kronologikoan aipatuko ditut adierazgarrienetako batzuk.

Biltzailearen izenik gabeko bilduma ederra agertu zan 1596an: *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence, declaradas en romance ....* Ezaguna dugu Arnaut Oihenarten *Les Proverbes Basques* (1657); *Gure Herria* aldizkarian agertu zuen haren bilduma Jean Elissaldek (1936).

Jose Antonio Uriarte frantziskotarrak, XIX. mendeko euskal predikari eta itzultzaile ospetsuak Bizkaiko Ispaster aldean bildu zituen esaera zahar edo atsotitz ugari, geroago R. M. Azkuek bere *Euskalzale* aldizkarian sortaka argitaratuko zituenak (1899), “Esakune batzuk” titulu pean.

R. M. Azkuek, bere aldetik, *Euskalerrriaren Yakintza*-ren hirugarren tomoan argitaratu zuen bilduma handia, *Atsotitzak* izenburuarekin (1945); aurreko hainbat biltzailek (Garibai, Lope de Isasti, Mogel, Salguis, Dartayet, Duvoisin, Elizanburu, Intxauspe, Landerretxe ta bestek) argitaratutako bildumez baliatu zen batez ere bera. Berriagoak ditugu Aita Damaso Intzaren *Naparroa-ko euskal-esaera zarrak* (1974) eta Jose Lasa Apalategiren *Florilegio de proverbios y refranes antiguos* (1982). Antonio Zabalarena aipatua dugu. Eta, azkenik Gotzon Garateren bilduma mardula dugu goraiпатzekoa, bere landalaneko bilketarekin batera, bestelako hitzkuntzetako atsotitz baliokideak eman zizkiguna: *Atsotitzak – Refranes – Proverbes – Probervia* (1998).

XX. mendekoak dira euskarazko esaeren (lokuzioen) bilketa-lanak eta bildumak, R. M. Azkuek ohartarazten digunez, goian aipaturiko obran: “Esakera-biltzailerik ezta gure egunotararte, dakigula behintzat, Euskalerrrian ezagutu” 234. or.). Horietako batzuren (S. Altube, D. Intza eta besteren) lehenagoko bildumak aipatu eta baliatzearekin batera, bere aldetik herritarren ahotatik jasotako euskarazko esaeren bilduma handia eskaini zigun Azkuek. Justo Mokoroaren *Repertorio de locuciones del habla popular vasca obra* erraldoia (1990) dugu, ordea, euskarazko lokuzioen bilduma nagusietan nagusia; ia 100.000 esaera daude bertan bilduta; bere iturritzat Julian Alustiza ere erabili zuen: 757 zenbakia du horrek erreferentzietan. Tamainan askoz apalagoa baina modernoagoa dugu Koldo Izagirreraren *Euskal lokuzioak*, aurrekoa baino lehenago argitaratua bada ere (1981).

2. ALUSTIZAREN LANDA-LANA

Honetara zioen Julianek, Gotzon Garateri, baserritarren-gandik euskarazko esaera zaharrak biltzen gogoz saiatua zen

jesuita prestuari, 1999an idatzitako gutunean, aipatu dugun *Atsotitzak* liburuagatik zorionak emanetz –30 urtetako fruitua omen zuen hori–: “Badut hortaz esperientziarik. Nik ere, hogeita bost, hogeita hamar urtetan zehar, ordu luzeak eta gozoak emanak ditut gure zahar eta eriekin. Pagouso gosetia ezkurrera bezala, ni ere, ohartzeko, gure zaharren mintzaerari lotu eta zaletzen nindoan gogotik”.

Bere herriz herriko predikari ibilerak baliatzen zituen batez ere horrelako jakingarriak biltzeko, bere landa-lana eginez herri bakoitzeko herritarren artean. Bazituen han eta eman bere informatzaile bereziki aukeratuak ere. Linagintzari buruzko berriak jakiteko, adibidez, garai batean 50 berri-emale izan omen zituen. Etengabe agertuko ziren horien izenak eta esanak gero *Lihoaren penak eta nekeak* liburuan.

Hiru alorretan saiatu zen bereziki Julian, herritarren –euskaldun zaharren– jakintza jasotzen: 1. Baserritarren ohitura zaharrak, bereziki lanekoak, 2. Herri-literatura: euskal kantak eta ipuinak, 3. Euskarazko esaera zaharrak eta hiztegia. Eta dena, euskaldun zaharren jakintza eta jakinduria heriozetik atera beharrean, zeren eta aipaturiko gutunean dioenez, “euskaldun zahar bat hiltzen denean, euskal liburutegi oso bat eramaten du hilobira”.

3. LIBURU HONEN EDUKIA

Zuzenean euskarazko esaerak edo lokuzioak eta baserritarren lan eta bizitzako hiztegia jasotzen jarrita, Gabirian eta inguruko herrietan saiatu zen batez ere; Gabiria barruan, berriz, bereziki bertako auzoa den Aztirian bildutakoak dira esaeretako asko eta asko, jaiotzez aztiriarra izanik bera.

I. ESAERAK. Liburuaren lehen atala –nagusiena– esaerek osatzen dute. “Aita Alustizak bildutako euskal esaera” izeneko

paper-sorta (39 or.) aipatu dut gorago. 800 bat sarrera dau-
de bertan kopiatuta. Horiek denak bere eskuz idatzitako fitxa
txikitan zeuzkan Julianek jasota. Jakin taldeko langileen la-
guntzaz txukun daktilografiatu eta zenbakituak zituen denak
aspalditxo.

Zerrenda horretan sartu gabeko beste hainbat esaera ere
aurkitu dut, ordea, haren artxiboko paperen artean; "Paper
solteak" deitu ditut. Sorta daktilografiatuko jarraian doaz
horietakoak; badira bertso forma duten batzuk ere (27. pape-
rean). Azkenik 'esaerak' baino 'esaera zaharrak' deituko geni-
tuzkeen gutxi batzuk doaz atal honen azkenean, Alustizaren
liburuetatik jasota (HEZ sigla-seinalearekin).

Guztira 1.000 esaera inguru dira liburu honetan bildu-
takoak. Horietako erdiak baino gehiago Gabirian eta Aztirian
jasoak dira, eta beste asko inguruko herrietan (Zegama, Mu-
tiloa, Legazpi, etab.).

II. LINAGINTZAKO TERMINOLOGIA. Bigarren atalean lina-
gintzaren inguruko terminologia sartu dut, gehienbat beran
Lihoaren penak eta nekeak liburua prestatzean bildua eta
bertan argitaratua. Zuzenean liburutik hartu dut zerrenda
hau; herrien izenak osorik eman ditut, eta ez laburtuta; gutxi
batzuk D) atalera bidali ditut, hiztegi arruntekotzat emanaz.
Zenbait gaineratu ere egin dut, Alustizaren artxiboko pape-
retan aurkituta; izartxo (*) seinalatuta doaz horrelakoak.

III. ERROTA-HIZTEGITXOA. Bere artxiboan baditu, ordea,
bestelako hiztegi-zerrendatxoak ere, berak herrietan bilduak,
liburu honen gehigarritzat ezagutzekoak iruditu zaizkidanak.
Horietako batean, adibidez, gure errota zaharretako hiztegia
bildu zuen, beti Gabirian eta inguruko herrietan. Liburu ho-
netako hirugarren ataltxoan doa, txukundu eta ordenatuta.

Termino gehienak itzulpen eta azalpenik gabe daude; beren horretan utzi ditut. Norbaitek izango ahal du aukera, hutsu-nea betetzeko!

IV. HIZTEGI ARRUNTA. Laugarren atalean, berriz, Julianen artxiboko bestelako hainbat paper pusketatan aurkitutako hiztegia dago ordenatuta, gehienetan gaztelaniazko itzulpen eta guzti, eta ia beti hitza jaso zuen herriaren erreferentzia-rekin.

V. DALLO (BARRUNDIA) ETA INGURUKO HITZAK ETA IZENAK. Azkenik, eranskin moduan, Arabako Dallo auzo erdaldun-
duan erabiltzen duten (zuten) hainbat hitz eta izen euskal
jatorrikoen zerrenda eman nahi izan dut, Julianen artxiboan
aurkitua, berak eskuz jaso; horietako askotxo leku-izenak
dira, Dallokoak bertakoak nahiz inguruko herrietakoak.